

Arabas, Iwona

Losy kolekcji księżnej Anny Jabłonowskiej na podstawie dokumentów z archiwum Rosyjskiej Akademii Nauk w St. Petersburgu

Kwartalnik Historii Nauki i Techniki 54/2, 95-108

2009

Artykuł umieszczony jest w kolekcji cyfrowej Bazhum, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych tworzonej przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego.

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie ze środków specjalnych MNiSW dzięki Wydziałowi Historycznemu Uniwersytetu Warszawskiego.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Iwona Arabas

Instytut Historii Nauki PAN

LOSY KOLEKCJI KSIĘŻNEJ ANNY JABŁONOWSKIEJ NA PODSTAWIE DOKUMENTÓW Z ARCHIWUM ROSYJSKIEJ AKADEMII NAUK W ST. PETERSBURGU

Gabinety historii naturalnej, bardzo popularne w XVII i XVIII w., traktowano tak samo jak zbiory malarstwa czy rzeźby. Były wystawiane na sprzedaż i często zmieniały właścicieli. Bywało, że eksponaty trafiały nawet na specjalistyczne aukcje¹. Jedną z najznakomitszych przyrodniczych kolekcji europejskich, należąca do księżnej Anny Jabłonowskiej z Siemiatycz, również stała się przedmiotem transakcji. Siemiatycki gabinet historii naturalnej został zakupiony przez cara Aleksandra I i wywieziona do Rosji.

Opinia o gabinecie Jabłonowskiej jako o fenomenie kulturalnym na skalę europejską od lat jest już ustalona². Wśród publikacji na temat losów tej kolekcji pojawiają się natomiast niepotwierdzone informacje o możliwości odnalezienia ocalałych eksponatów w St. Petersburgu³.

Od lat historycy mieli nadzieję, że uda się odtworzyć w całości listę okazów przyrodniczych zgromadzonych w Siemiatyczach oraz koleje losu kolekcji po opuszczeniu Podlasia. Część mineralogiczna była stosunkowo dobrze poznana dzięki opublikowanej relacji z podróży m.in. do Siemiatycz W. M. Sewergina⁴, natomiast pozostała część kolekcji i jej losy po sprzedaży rosyjskim wysłannikom cara były owiane tajemnicą⁵.

W grudniu 2008 r., w trakcie kwerendy w Archiwum Rosyjskiej Akademii Nauk w St. Petersburgu, udało mi się odnaleźć materiały archiwalne dotyczące zakupu kolekcji: oryginał kontraktu, rozliczenia finansowe, wykaz Stanisława

hrabiego Sołtyka zawierający dokumentację kolekcji z sierpnia 1801 r., spis z natury sporządzony przy pakowaniu przez W.M. Sewergina (część mineralogiczna) i A.F. Sewastianowa⁶ (część zoologiczna i botaniczna) oraz relacje dotyczące procedury zakupu zamieszczone wśród sprawozdań z posiedzeń Akademii w Petersburgu. Dokumenty, sporządzone w języku francuskim i częściowo rosyjskim, dotyczące kolekcji, jej sprzedaży i transportu do Moskwy znajdują się w trzech jednostkach archiwalnych⁷ [1-1801; 2-1801; 10-1801, k. 319–329 sprawozdania z posiedzeń Akademii dotyczące wyjazdu Sewergina i Sewastianowa (później wykorzystane w publikacji z 1911 r.) PIV 1 149, 15 kart sprawozdań finansowych, często w postaci tabel i P IV 1 148, 210 kart].

* * *

Zainteresowanie cara Aleksandra I kolekcją Anny Jabłonowskiej na początku XIX w. było konsekwencją tradycji kształtowanej od czasów Piotra I (1672–1725), który to zetknął się z kolekcjonerstwem przyrodniczym podczas podróży po zachodnich krajach Europy⁸. Również wówczas zapoznał się z funkcjonowaniem instytucji naukowych oraz spotkał wiele osobistości nauki i sztuki. Niewątpliwie wizyta u anatoma Fryderyka Ruyscha (1638–1731)⁹, sławnego ze sztuki balsamowania i wysłuchanie jego wykładów przesądziły o rodzaju zbiorów w jego przyszłym gabinecie historii naturalnej¹⁰. Główną atrakcją petersburskiego gabinetu osobliwości była kupiona w 1717 r. (za 30 tysięcy guldenów) olbrzymia kolekcja preparatów anatomicznych¹¹. Pośrednikiem przy zakupie był Albert Seba (1665–1736)¹², amsterdamski aptekarz (dostarczyciel leków na rosyjski dwór) i kolekcjoner, którego zbiory przyrodnicze w 1716 r. również zostały zakupione przez cara Piotra I. Wszystkie zgromadzone osobliwości natury weszły w skład pierwszej w Rosji Kunstkamery, a potem wzbogaciły wiele muzeów przyrodniczych. Światowej klasy zbiory mogły mieć wpływ na decyzję o włączeniu Kunstkamery jako integralnej części Rosyjskiej Akademii. Pozycja kolekcji została w Rosji ustawowo zagwarantowana poprzez dekrety określające działanie Rosyjskiej Akademii Nauk i Sztuk Pięknych¹³. Ważne postanowienia co do funkcjonowania Kunstkamery zostały zawarte w ustawie z 24 lipca 1747 r., która dotyczyła przede wszystkim rozdzielania Akademii i Uniwersytetów. Zapisy w paragrafach 51, 52, 53 dotyczyły prowadzenia biblioteki i Kunstkamery. Paragraf 51 określał obowiązki opiekunów, którzy byli zobowiązani do utrzymywania porządku i powiększania zbiorów, mówił również o obowiązku zatrudnienia rysownika zwierząt i roślin, aptekarza do opieki nad zbiorami anatomicznymi oraz tłumacza języka niemieckiego. Paragraf 52 gwarantował specjalne fundusze na powiększanie zbiorów oraz dodatkowe kwoty na zakup odczynników i materiałów do preparowania okazów. Paragraf 53 zabezpieczał fundusze na aparaturę naukową, eksperymenty i nagrody dla badaczy¹⁴. Niewątpliwie zagwarantowany przez

cara status zbiorów miał wpływ na tworzenie późniejszych kolekcji. Gdy w 1755 r. powstał Uniwersytet Moskiewski, postanowiono utworzyć tam gabinet historii naturalnej, w którym okazy miały pełnić rolę edukacyjną, tak jak to działo się w przypadku innych europejskich kolekcji przekazanych uczelniom. Poszukiwano odpowiednich zbiorów, a sława Gabinetu Historii Naturalnej w Siemiatyczach dotarła na carski dwór, m.in. dzięki wizycie następcy tronu rosyjskiego wielkiego księcia Pawła z żoną Dorotą Wirtemberską¹⁵. Nic więc dziwnego, że zainteresowano się zakupem tej kolekcji do utworzonego w 1791 r. Gabinetu Historii Naturalnej Imperatorskiego Uniwersytetu w Moskwie. Transakcja stała się możliwa po śmierci Anny Jabłonowskiej (8 lutego 1800 r.). Pozostały po niej majątek, wraz z długami wobec rosyjskiego skarbu, przeszedł na Stanisława i Maksymiliana Jabłonowskich, stryjecznych wnuków jej męża. Ze względów finansowych zdecydowali oni o sprzedaży kolekcji przyrodniczej i upoważnili do tego hrabiego Stanisława Sołtyka.

Dzięki dokumentom zachowanym w Archiwum RAN w Pteresburgu można odtworzyć nie tylko zawartość Gabinetu, ale także przygotowania i przebieg podróży carskich wysłanników¹⁶. I tak pierwszy zapis z 4 listopada 1801 r. (poniedziałek) dotyczy listu Prezydenta Akademii barona de Nicolay¹⁷, który poinformował, że Aleksander I otrzymał propozycję zakupu gabinetu historii naturalnej książecznej Jabłonowskiej z domu Sapieha. Decyzją cara spis, przekazany przez Sołtyka, został przeanalizowany przez akademików „naturalistów”: Lepechina [Lepiochin]¹⁸, Ozeretkovsky’ego [Ozerieckowski]¹⁹, Hermanna²⁰, Sewergina²¹ [w oryginale Severquin] oraz adiunkta Sewastianowa²², którzy po podzieleniu pomiędzy siebie spisu wydali opinię co do celowości zakupu. Raporty zostały złożone na posiedzeniu Akademii w dniu 11 listopada. Zdecydowano wówczas o przekazaniu tych opinii prezydentowi akademii. Na posiedzeniu w dniu 24 stycznia 1802 r. został przeczytany list hrabiego Wasiliewa²³ do Prezydenta barona de Nicolay. Informowano w nim, że car zezwolił na zakup gabinetu historii naturalnej pozostałego „po śmierci kniazia Jabłonowskiego, wojewody Braclawskiego, znajdującego się w jego zamku”. Po raz pierwszy w dokumentach pojawił się błąd przypisujący gabinet historii naturalnej nie Annie Jabłonowskiej, a jej mężowi²⁴. W ocenie akademików gabinet zawierał nieskończoną liczbę osobliwości natury i sztuki, a główne bogactwo zawarte było w okazach zoologicznych i mineralogicznych. Uznano, że nie jest możliwe, aby na miejsce po gabinet pojechał tylko jeden akademik i zwrócono się do Prezydenta, a przez niego do cara, o zgodę na delegowanie dwóch specjalistów, którzy przez miesiąc przejmowaliby eksponaty według przesłanego spisu. Zaproponowano, aby do Siemiatycz pojechał Sewergin jako mineralog i Sewastianow jako zoolog²⁵.

Na posiedzeniach w dniach 27 stycznia i 10 lutego 1802 r. zajmowano się problemem bezpieczeństwa transportu, szczególnie okazów ze świata roślin

i zwierząt. Zdecydowano nawet o przekazaniu wysłannikom specjalnej instrukcji, dotyczącej przewiezienia zakupionego gabinetu²⁶.

W dniu 14 lutego odbyło się spotkanie pożegnalne, na którym Sewergin i Sewastianow oświadczyli, że są gotowi do wyjazdu do Siemiatycz w dniu oznaczonym przez Akademię – 15 lutego²⁷.

Następny zapis z posiedzeń Akademii dotyczących wyprawy na Podlasie pochodzi z 9 czerwca²⁸. Tego dnia Sewastianow powiadomił o powrocie z podróży do Siemiatycz i o przewiezieniu Gabinetu Historii Naturalnej do Moskwy oraz umieszczeniu go w Uniwersytecie. Oryginał kontraktu, który zobowiązywał akademików do eskortowania przesyłki do Moskwy, a potem przez dwa tygodnie nadzorowania rozpakowywania pochodził z 31 marca (12 kwietnia) 1802 r. Na posiedzeniu w dniu 15 grudnia uczestnicy wyprawy tłumaczyli swoją zwłokę w złożeniu sprawozdania²⁹. Ich rozliczenia finansowe zostały zakończone w sierpniu 1803 r.

Według materiałów historyczno-genealogicznych rodziny Sapiarów: „Delegowani z Petersburga: akademik Sewergin³⁰ z pomocnikiem swoim Sewastianowem i konserwatorem Francuzem, Ryszardem, przepędzili sześć tygodni w Siemiatyczach, zajęci upakowaniem tych zbiorów, które zajęły 101 dużych pak, zabranych na 15 czterokonnych budach żydowskich. Transport ten wyruszył z Siemiatycz 15 kwietnia 1802 r. i kosztował każdego konia 23 dukaty.”³¹

Najważniejsze archiwalia dotyczące zakupu kolekcji znajdują się w tece zatytułowanej „rzecz o zakupie dla moskiewskiego uniwersytetu gabinetu historii naturalnej księcia Jabłonowskiego, Wojewody Braclawskiego”[!]. Najcenniejszy jest spis sporządzony przez hrabiego Sołtyka zatytułowany: „Krótkie opisanie aktualnego stanu gabinetu historii naturalnej założonego w Siemiatyczach na Podlasiu przez świętej pamięci księżną Jabłonowską, wojewodzinę Braclawską, z domu Sapiarha. Według spisu sporządzonego w miesiącu sierpniu 1801 r.”. Ze wstępu można się dowiedzieć o prawdopodobnie już wówczas zaginionym inwentarzu kolekcji, w którego tworzeniu uczestniczyła Anna Jabłonowska. Świadczy on również o przekonaniu autora o wielkiej wartości proponowanej do sprzedaży kolekcji:

„Nie jest to opis metodyczny, ani katalog naukowy, ani nawet inwentarz dokładny i szczegółowy, jak to się zwykle przygotowuje. Wiele lat wytrwałej pracy wystarczyłoby aby wypełniać tylko jedno z tych zadań. Świątynia wzniesiona naturze przez księżną Annę Jabłonowską Wojewodzinę Braclawską, jest tak ogromna i rozległa, że zarysowanie choćby jej konturów jest zadaniem bardzo trudnym. Bogactwa, które zostały zgromadzone są wkładem wniesionym z krain najodleglejszych i wzbudzają zawsze podziw podróżnych, których przyciąga znakomitość tego cudownego zbioru, nawet tych całkowicie oddanych studiowaniu historii naturalnej, którzy znajdowali tu pole rozszerzające ich dotychczas posiadane wiadomości. Im bardziej się bada ten zbiór, tym bardziej

pozostaje się zdumionym, że jedna osoba powzięła cały plan i zbudowała go od podstaw i doprowadziła do takiej doskonałości, a to wszystko poświęcając tylko 30 ostatnich lat swojego życia – na tyle na ile pozwalały jej inne zajęcia, tyleż poważne co niezbędne.

Jest to zatem zaledwie zarys tego cennego gabinetu, jaki tutaj pozwalamy sobie przedstawić oczom miłośników. Okoliczności wyższe nie pozwoliły już na przeznaczenie takiego czasu, jaki należałoby poświęcić proporcjonalnie do jego należnej wagi. Na pewno można by napisać opis bardziej dokładny i szczegółowy korzystając z wiedzy tej, która stworzyła plan tej wielkiej kolekcji, ale przez niepojęte zrządzenie losu zapiski tej światłej księżnej zagubiły się. Ograniczono się więc do podstawowego kompendium, które nie wchodząc w skrupulatne szczegóły pozwala poznać wagę tego opisu i przedstawia jasne pojęcie o nim, żeby mógł służyć jako podstawa do szerszego i właściwego opisu. W tym celu zachowano plan ogólny gabinetu, a jeśli chodzi o szczegóły zadowolono się wskazaniem obiektów najrzadszych, najbardziej godnych uwagi i takich, których zdobycie przyszło z największym trudem. Tworząc ten etalaz erudycji nie uważano za konieczne uciekanie się do metod aktualnie modnych, przyjętych przez uczonych, a zastąpiono go przyczynkiem, który obejmuje zaledwie dwie setne z części bogactw nie do przecenienia z tej kolekcji. Zresztą sądzono, że byłoby pożyteczniejsze dla tych, dla których to dzieło zostało przedsięwzięte, upewnić się o istnieniu kilku tych wytworów natury, które by ich zainteresowały szczególnie przebiegając oczami listę alfabetyczną przedmiotów, na którą uważano, że należy zwrócić uwagę. Niemniej unikano próżnego powiększenia i wiele z rzeczy godnych szczególnej uwagi i bardzo interesujących dla oczu koneserów pozostało ukryte w tłumie przedmiotów.

Łatwo i szybko będzie można się przekonać, porównując te spisy z kompletną listą każdej z klas, że postarano się wskazać przynależność okazów do każdej z nich³².

W dwa lata po dotarciu polskiej kolekcji do Moskwy kustoszem Gabinetu został Johann Fischer von Waldheim³³, pierwszy profesor i badacz historii naturalnej w Uniwersytecie Moskiewskim, znawca muzealnictwa, autor dwutomowego opisu Narodowego Muzeum w Paryżu. Wprowadził system taksonomiczny według Karola Linneusza i Georges Cuvier, i od tego momentu można już było nazwać ten gabinet Muzeum Zoologicznym. W pierwszym katalogu autorstwa J. Fischera podkreślane było bogactwo kolekcji muzealnej z uwzględnieniem gabinetu historii naturalnej księżnej Anny Jabłonowskiej³⁴ oraz jej wartość porównywalną ze światowymi najlepszymi zbiorami.

W tym czasie prowadzono na uniwersytecie, modne w całej Europie, otwarte wykłady dla publiczności. Historię naturalną wykladał Fiodor Gierasimowicz Politowski³⁵, a kolekcja Jabłonowskiej nie tylko ilustrowała te wykłady, ale była również wykorzystana do ich propagowania jako swego rodzaju reklama mająca

przyciągnąć publiczność. Gabinet Uniwersytecki Historii Naturalnej Uniwersytetu Moskiewskiego na początku XIX w. powiększył się nie tylko o zbiór siemiatycki³⁶, ale także o kolekcję należącą do Pawła Grigoriewicza Demidowa, liczącą m.in. kilka tysięcy mięczaków.

W 1812 r. bezcenne bogactwa naukowe Muzeum Zoologicznego z kolekcją Anny Jabłonowskiej prawie w całości spłonęły podczas pożaru w czasie kampanii napoleońskiej. Fischerowi udało się uratować tylko niewielką część kolekcji mięczaków, którą ukrył w piwnicach³⁷ Richard, konserwator, który towarzyszył kolekcji od Siemiatycz, a później opiekował się zbiorami w Muzeum. Nie wiadomo jednak, czy uratowane okazy pochodziły z kolekcji Jabłonowskiej, czy też Demidowa. Część kolekcji zdołano w 1812 r. ewakuować do Włodzimierza i Niżnego Nowogrodu. Ich losy są jednak nieznane. Po 1812 r. tracimy możliwość dotarcia do dokumentów dotyczących kolekcji Jabłonowskiej. W źródłach rosyjskich, w kontekście zbiorów Muzeum Zoologicznego Uniwersytetu Moskiewskiego mówi się już tylko o zbiorach demidowskich. Fischer w 1822 r. sporządził nowy spis kolekcji uzupełnionej ponownie przez Demidowa, nie uwzględniając w nim jednak proveniencji okazów. Nie jest więc możliwe stwierdzenie, czy wśród nich mogły znajdować się jeszcze ocalałe zbiory Jabłonowskiej.

W 1872 r. dokonano ponownej inwentaryzacji zbiorów i według tego spisu w Muzeum była już tylko nieznaczna część kolekcji pierwotnej spisanej przez Fischera w 1806–1807 r. Prawdopodobnie zbiory, które ocalały poza Moskwą powróciły do stolicy, ale zostały rozproszone. W latach osiemdziesiątych XX w. próbowano odtworzyć najstarszą kolekcję pod nazwą „muszle demidowskie”. Znalazły się tam muszle należące do 450 gatunków, a wśród nich takie, które były pokryte grubą warstwą sadzy, a więc prawdopodobnie nosiły ślady pożaru z 1812 r. Być może wśród nich są jeszcze okazy z siemiatyckiej kolekcji, ale ta kwestia nie będzie już prawdopodobnie możliwa do rozwiązania.

Pozostaje nam jedynie porównanie dokumentu sporządzonego przez Sołtyka ze spisem³⁸, przygotowanym przez Sewergina i Sewastianowa podczas pakowania eksponatów, uwzględniającym zawartość każdej kolejnej skrzyni. Będzie zatem możliwe tylko czysto teoretyczne odtworzenie zbioru.

Przypisy

¹ *Bibliothcae Breynianae...*, Katalog aukcyjny, Gdańsk 1765, [B.Gd. 20009 8*]; por. P. S z a f r a n : *Katalog aukcyjny i aukcja biblioteki Fryderyka Fabriciusa w 1727 roku na tle aukcji bibliofilskich w Gdańsku do końca XVIII wieku*, „*Libri Gedanenses*, Rocznik Biblioteki Gdańskiej Polskiej Akademii Nauk za rok 1967”, Gdańsk 1968, s. 55–106.

² Por. Z. W ó j c i k, *Siemiatycki gabinet historii naturalnej Anny Jabłonowskiej*, [w:] *Księżna Anna z Sapiehów Jabłonowska (1728–1800) w 200 rocznicę zgonu*.

Siemiatycze 2001, s. 106 oraz tenże Anna Paulina Jabłonowska i Siemiatycze w drugiej połowie XVIII w. w pracach historyków z lat 1936–1999, tamże, s. 278–303.

³ Np. „wyselekcjonowana część okazów pod opieką Sewastianowa, przewieziona została do Petersburga”, Józef Maroszek: *Goście siemiatyckiego Gabinetu Historii Naturalnej Anny księżnej Jabłonowskiej w latach 1782–1792*, [w:] *Księżna Anna z Sapiehów Jabłonowska (1728–1800) w 200 rocznicę zgonu*. Siemiatycze 2001, s. 136.

⁴ W. M. Sewergin: *Zapiski putieszestwija po zapadnym prowincjam Rosijskiego Gosudarstwa*, St. Petersburg 1803. s. 76–93.

⁵ Por. Z. Wójcik: *Siemiatycki gabinet ...*, s. 119.

⁶ W dokumentach archiwalnych zapisanych w języku francuskim występuje jako Sevastianof.

⁷ Por. N.W. Kraposzina, I.W. Tunkina, A.W. Szuruchina: *Fondy i kolekcji Sanki Petersburskiego Filjała Archiwa Rosijskiej Akademii Nauk*. Sankt Petersburg 2004.

⁸ G.D. Komkow, B.W. Liewszin, Ł.K. Ciemienow: *Akademia Nauk SSSR*, T. I. Moskwa 1977, s. 23–26.

⁹ W kolekcji Augusta II Mocnego również wielką atrakcją była część anatomiczna, w której szczególnym zainteresowaniem cieszyły się preparowane ciała Fryderyka Ruyscha. Ciekawostką jest, że to Skarb Rzeczypospolitej finansował w znacznej części ten Drezdeński gabinet historii naturalnej. Wiele spośród najcenniejszych eksponatów pochodziło z naszego kraju – lekarz dworu, radca de Heucher, zakupił w Gdańsku m.in. część kolekcji Jakuba Teodora Kleina. Prawdopodobnie w zbiorach, które znalazły się w Dreźnie, były również eksponaty z kolekcji zgromadzonej przez Gabriela Rzączyńskiego. Por. Daszkie wicz: *Przyrodnicza kolekcja Króla Augusta II Mocnego*, „Zeszyty Historyczne”, Paryż, 137, 2001, s. 191–201.

¹⁰ Słuchając rad świętego lekarza G. Burgawie Piotr I odwiedził ogród botaniczny w Leidzie. Wiele razy spotykał się z prezydentem Berlińskiej Akademii Nauk Leibnizem. W czasie wizyty w Anglii widział m.in. Muzeum Historii Naturalnej Tradeskanta. W Paryżu dla niego przygotowano specjalną wystawę w Paryskiej Akademii.

¹¹ Zgodnie z tradycją jedności natury i sztuki w gabinecie osobliwości były także cenne akwarele, grawiury i obrazy m.in. Van Dika, Rembrandta, Pattera. W Kunstkamerze 2144 preparaty anatomiczne (w tym kolekcja Fryderyka Ruyscha), w części zoologicznej 200 czworonogów, 1000 ptaków, ponad 900 płazów, 1800 minerałów oraz bogactwo monet, medali, eksponatów etnograficznych i archeologicznych, maszyny używane przez Piotra I oraz instrumenty naukowe (350 fizycznych i optycznych, 100 matematycznych, 76 astronomicznych, 131 medycznych instrumentów. Według katalogu kolekcji Kunstkamery „*Musei Imperialis Petropolitani*”, t. I–II, St. Petersburg 1742. cytowanego przez G.D. Komkow, B.W. Liewszin, Ł.K. Ciemienow; por także Por. Wileem J. Muller, Anna B. Radziun, *Frederik Ruysch Anatomical Collection In St. Petersburg: History, Storage and Restoration*, St. Petersburg 2004.

¹² Po sprzedaży pierwszej kolekcji zgromadził następną, która była jedna z największych w Europie. Po jego śmierci kolekcje wystawiono na aukcję w Amsterdamie. Według S. Staszica kolekcja ta została zakupiona przez Jabłonowską. Prawdopodobnie

weszła ona w posiadanie części kolekcji, która została rozproszona. Być może kolekcja ta była zaczątkiem jej kolekcjonerskiej pasji. Zbiorach Jabłonowskiej znajdowała się również czterotomowe dzieło S e b y „*Locuplentissimi rerum naturalium thesauri accurata descriptio*” wydane w Amsterdamie 1734–1765, zawierające opisy i ryciny okazów z jego zbiorów. W katalogu biblioteki Jabłonowskiej znajduje się adnotacja, że dwa pierwsze tomy miały plansze barwne, pomalowane według egzemplarza autora przez Dorotheę Julię Gralach z domu Klein. Jest prawdopodobne, że egzemplarz ten mógł wcześniej być w posiadaniu Jakuba Kleina (1685–1759), który korespondował z Sebą. Dorothea wyszła za mąż za Daniela Gralath (1708–1767), który przejął zbiory teścia. Córką Gralathów była Renata Wilhelmina, późniejsza przyjaciółka Jabłonowskiej, zajmująca się kolekcją siemiatycką, a nawet systematyką zbiorów. *Catalogue des livres composant autrefois la bibliothèque de Mme la princesse Jablonowska*, Varsovie 1803, s. 2. Por. także K. T a r g o s z, *Kobieta epok dawnych: pisarka-protektorka-bohaterka literacka*. Praca udostępniona mi przez Autorkę w rękopisie, za co wyrażam serdeczne podziękowania.

¹³ Piotr I zatwierdził projekt Akademii 22 stycznia 1724.

¹⁴ Por. *Istoria Akademii Nauk SSSR*, T. I, (1724–1803). Moskwa-Leningrad 1958, s. 429–435; 446–447.

¹⁵ Por. Józef M a r o s z e k: *Goście siemiatyckiego Gabinetu Historii Naturalnej Anny księżnej Jabłonowskiej w latach 1782–1792*, [w:] *Księżna Anna z Sapiehów Jabłonowska (1728–1800) w 200 rocznicę zgonu*. Siemiatycze 2001, s. 134–166.

¹⁶ Rkps P IV op. 1, 148 (210 k); 1, 2-1801, 10; P IV 1, 149 (15 k.) oraz *Procès-verbaux des séances de l'Académie Impériale des Sciences Depuis sa fondation jusqu'à 1803*. Tome IV, 1786–1803, C. Petersburg 1911. W publikacji tej głównym językiem jest francuski, choć np. treści listów zostały opublikowane w języku oryginału – rosyjskim. Tytuł również jest dwujęzyczny.

¹⁷ Henryk Ludwik Nikołaj (1737–1820), prezydent Akademii Nauk od 1800 r.

¹⁸ Iwan Iwanowicz Lepechin (1740–1802), doktor medycyny, profesor historii naturalnej.

¹⁹ Nikołaj Jakowlewicz Ozeretsovsky (1750–1827), doktor medycyny, profesor historii naturalnej.

²⁰ Franciszek Herrmann (1755–1815), profesor mineralogii.

²¹ Wasilij Michałowicz Sewergin (1765–1826) adiunkt, mineralog.

²² Aleksandr Fiedorowicz Sewastianow (1771–1824), adiunkt, historia naturalna.

²³ Aleksie Iwanowicz Wasiliew (1742–1807), mąż stanu, hrabia.

²⁴ Por. *Procès-verbaux des séances de l'Académie Impériale des Sciences Depuis sa fondation jusqu'à 1803*. Tome IV, 1786–1803, [tytuł również w wersji rosyjskiej], C. Petersburg 1911, s. 966.

²⁵ *Procès-verbaux...*, § 19, s. 966–967.

²⁶ *Procès-verbaux...*, § 25, s. 967–968 i § 41, s. 971

²⁷ *Procès-verbaux...*, § 45, s. 973.

²⁸ *Procès-verbaux...*, § 171, s. 1000.

²⁹ *Procès-verbaux...*, § 375, s. 1042.

³⁰ Wasilij Michałowicz Swergin (1765–1826), mineralog i chemik, członek Petersburskiej Akademii Nauk. Autor pierwszego podręcznika dotyczącego mineralogii Rosji (1809 r.), jeden z założycieli Mineralogicznego Towarzystwa w Petersburgu (1817). Na początku XIX w. odbył trzy podróże po terytorium Rosji, w trakcie których główną uwagę poświęcił dziedzinie nauk przyrodniczych, a przede wszystkim mineralogii. Część zapisków z tych podróży znajduje się m.in. w archiwum RAN.

³¹ *Sapiehowie. Materiały historyczno-genealogiczne i majątkowe*. Wydane nakładem rodziny. Petersburg 1894, T.3, s. 412.

³² Exposé sommaire de l'état actuel du cabinet d'histoire naturelle formé a Siemiatycze en Podolase par J.A. la feuë Princesse Donairiere Jabłonowska Palatine de Braclaw. Née P.Sapieha. D'après le relevé qui en été fait en mois Août 1801. Rkps P IV op. 1, 148, k. 13–15; [tłum. wstępu: I. Arabas].

³³ Johann Gotthelf Fischer von Waldheim (1771–1853) kierował Muzeum od 1805 r. do 1832. Ppodczas pracy na Uniwersytecie Moskiewskim ukazało się 212 jego prac, wśród których Entomografia Imperium Rosyjskiego oraz Oryktognozja lub opis skrócony wszystkich skamieniałości wraz z wytłumaczeniem terminów, były znane w całej Europie.

³⁴ G. F i s h e r: *Museum d'Histoire Naturelle de l'Université Impériale de Moscou mis en ordre et décrit par...* . Moscou 1806, T.I, s. 4.

³⁵ *Dwa wieka w kolekcjach zoologiczeskowo muzea MGU*. Pod red. O.L. R o s s o l i m o. Moskwa 1991, s. 5–6.

³⁶ Tamże, s. 5-6.

³⁷ I.J. P a w l i n o w, D.L. I w a n o w, *Zoologiczeskij muzej MGU. Kolekcii i liudi*. Moskwa 2005, s.15.

³⁸ Rkps P IV op. 1, 148, k. 113–126 oraz 127–140.

Exposé sommaire

De l'état actuel du cabinet d'histoire naturelle formé à Siemiatycze en Podlachie par S. A. la seule Princesse Douaïniere
J. A. B. LONOWSKA Palatine de
 Bractass. Née P. S. A. P. A. M. A.
 D'après le relevé qui en a été fait en août 1801.

Introduction.

Ce n'est, ni une description méthodique, ni un catalogue raisonné, ni même un Inventaire exact et minutieux, qu'on se propose de produire. Plusieurs années d'un travail opiniâtre, d'une application soutenue, à peine suffisantes elles pour remplir une seule de ces tâches. Le temple élevé à la nature par la Princesse Anne Tablonska Palatine douaïniere de Bractass, est si vaste, que d'en dessiner même les simples contours c'est une entreprise très difficile. Les richesses qu'on y a accumulées, en mettant à contribution les contrées les plus éloignées, excitent tous les jours l'admiration des voyageurs, qui attire la célébrité de cet assemblage merveilleux; même de ceux, qui s'étant entièrement dévoués à l'étude de l'histoire naturelle, y trouvent de quoi étendre la sphere des connaissances qu'ils ont déjà acquises. Plus on l'examine, plus on reste étonné, qu'une seule personne en ait conçu le plan, en ait posé les fondemens, et l'ait conduit à un tel point de perfection, et cela en n'y consacrant que les trente dernières années de sa vie, autant que le pouvoient permettre d'autres occupations aussi sérieuses qu'indispensables.

Ryc. 1 Pierwsza strona spisu „Krótkie opisanie aktualnego stanu gabinetu historii naturalnej założonego w Siemiatyczach...”

Seconde Partie.

Règne Végétal.

Cette partie du Cabinet d'histoire naturelle formé par la princesse Anne Jabłonowska, comparée avec celle qui la précède et encore plus avec celle qui suit, paroît moins riche.

Rebutée par les difficultés presque insurmontables, qui se rencontrent dans la formation d'un herbier, ou collection de plantes, un tant soit peu au dessus des médicines, principalement lorsqu'on ne prétend pas se borner aux plantes indigènes, mais qu'on cherche à rapprocher les climats lointains, en formant cette partie de son Cabinet, la Princesse crut pouvoir suppléer au défaut d'un herbier réel, en mettant en compartimens, autour des armoires, qui contenoient les productions du règne végétal, le système des plantes de Linné, accompagné de figures coloriées au naturel.

D'ailleurs les vastes serres des jardins de la Princesse, suppléent en partie à ce défaut, et pouvoient être regardées comme un accessoire du cabinet. D'autre part, soit que la Princesse préférât le sentiment des anciens aux nouvelles découvertes, soit qu'elle cherchât à déguiser le défaut de cette partie, par un apparence de richesses, on plaça par son ordre dans la salle destinée au règne végétal, l'imposante collection de tout ce qu'autre fois on nommoit plantes marines, et ces que des observations plus récentes, on a juste titre rangé parmi les productions des polypes, en réduisant la classe des véritables plantes marines, à un nombre bien moins considérable. Ces motifs réels ou supposés, n'existant plus, on est obligé de renvoyer au règne animal la plus grande partie de ce qu'autre fois on appelloit plantes marines, et de donner, sous juste idée des seuls objets, qui dans cette partie du Cabinet, appartiennent incontestablement au règne végétal.

Ryc. 2 Królestwo roślin, część druga spisu „Krótkie opisanie aktualnego stanu gabinetu historii naturalnej założonego w Siemiatyczach...”

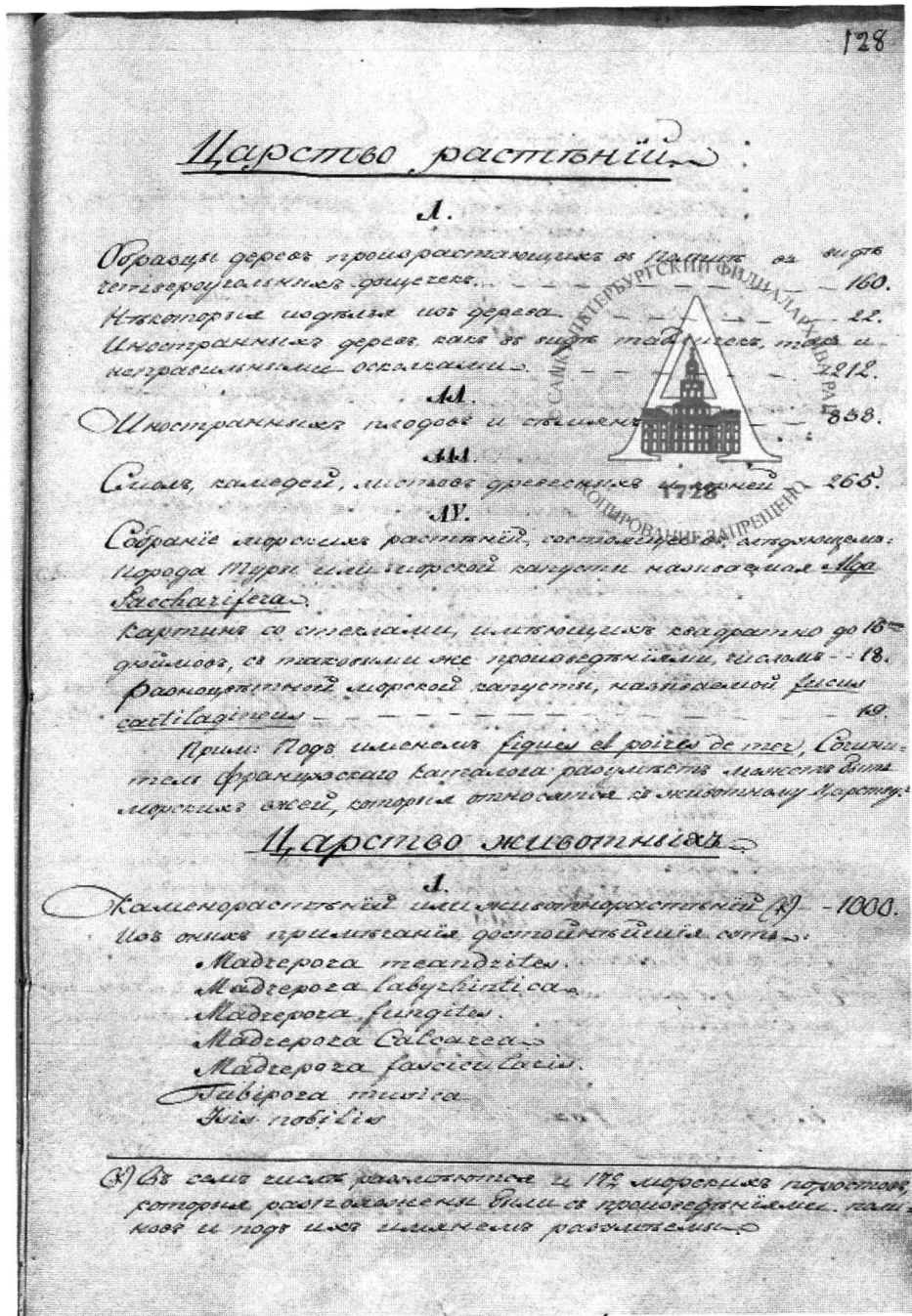

Рис. 3 Spis z natury przygotowany przez Sewastianowa podczas pakowania eksponatów

№

Обсудивши же Указом отъ 12 февраля 1802 года повелѣнно оставшейся долъ воеводѣ Сербскому, князя Яблоновскаго Непочасливой Кабинету заплатить, отъ насъ посланное въ Казнь за зломъленную сумму 50000 гербенныхъ, въ томъ же что бы снѣмъ платились означенной суммѣ за тѣмъ считасяной казною дано имъ съсвоелѣхъ умершаго Каштеляна Архангельскаго Яблоновскаго снѣмъ по дню действительнаго за Кабинету платежа пригласитъ; а достаточные за тѣмъ денги выдать по совѣщенію при Кабинета и по повелѣнію нарочно посланными для того по изберенію Андерсина Николь Андерсина Сестрянскаго и Адювантъна Сестрянскаго, что Кабинету действительно въ томъ каассетъ приняты и по Каштелянъ пенсизахъ; и по томъ въ платежѣ сихъ денегъ именовъ была заключенъ расгоитъ:

За Кабинету снѣдвало заплатитъ 50000 герб.

Въ то число затрено снѣдоставитъ не полате нию Казнь въ снѣмъ помянутыхъ князей Яблоновскихъ домовъ съ процентами по 1^е апреля 1802 года, и имено:

Съ князя Станислава Яблоновскаго 76701 рубль 18¹/₄ шт. а на терсониа считалъ по 5¹/₂ владеновъ въ терсониа 1394¹/₂ 4¹/₄ ¹/₂ влад.

Съ князя Мансимилиана Яблоновскаго 35132 рубль 13¹/₄ шт. или 6387¹/₄ 4¹/₄ ¹/₄ влад.

Итого 111834 рубль 11¹/₂ шт. или 20333¹/₂ 3¹/₂ ¹/₂ влад.

А за тѣмъ въ составленіи 50000 герб. оставалось деплатитъ отъ Казни 29666¹/₂ 2¹/₂ ¹/₂ влад.

Рис. 5 Opisane wartości Gabinetu Anny Jabłonowskiej.